

Araştırma Makalesi / Research Article

19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında Türk Tekstili

Şefik Memiş*

(ORCID ID: 0000-0002-6926-2215)

Gönderim Tarihi (Submitted)	Kabul Tarihi (Accepted)	Yayın Tarihi (Published)
22.06.2020	11.08.2020	30.09.2020

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Memiş, Ş., "19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında Türk Tekstili", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (2020): 868-890.

APA: Memiş, Ş. (2020). 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında Türk Tekstili. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 868-890.

Öz

Osmanlılar, ilk dünya fuarının düzenlendiği 1851 yılından itibaren, günümüzde expo olarak nitelenen fuarların tamamında yerini aldı. Sadece tarımsal ve hayvansal ürün hammaddeleriyle değil aynı zamanda mamül ürünleriyle de standları şenlendirdiler. Özelde Osmanlı pavyonlarının, genelde de İslam coğrafyasına mensup ülkelerin pavyonlarının en çok ilgi çeken ürünleri arasında dokumacılık ve tekstil ürünleri geliyordu. Tekstil ürünleri kumaştan giysiye, ev tekstilinden halı ve kilime kadar çok geniş bir alanda dağılım gösteriyordu. Osmanlılar burada ürünlerini teşhir ederken, taklit edilmesinden de endişe ediyorlardı. Çünkü sanayi devrimini gerçekleştirip fabrikasyon üretime geçen Batılı ülkelerin fabrikatörleri, sergilerin en sadık takipçileriydi, gördükleri ürünleri anında satın alıp seri üretime uyarlıyorlardı. Doğunu bütün özgünlüğünü egzotikliğini taşıyan bu ürünler, başta saray mensupları olmak üzere daha sergi aşamasında iken satılıyordu. Kumaş renginden işleme ve kesim tarzına kadar Türk tekstil ürünleri Avrupa başkentlerinde Türk modası rüzgarı estiriyordu. Ayrıca heybeden kuşağa,

---

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü, Türkiye, smemis@ticaret.edu.tr.

PhD.- Faculty Member, Istanbul Commerce University, Faculty of Business, Department of Economics, Turkey.

çantadan yastığa masa örtüsünden şeritlere, şaldan işlemeli ürünlere kadar birçok el emeği göz nuru ürünler de dikkat çekiyordu. Gerek özel sektörün, gerekse devlet fabrikalarında üretilen tüm tekstil ürünleri sadece halkın ilgisini çekmiyor, sergi jürilerde de bu ürünlere ödüle boğuyordu. En çok ödül alan ürünler ise günümüzde de tekstilin merkezi olan Bursa'dan çıkıyordu. Henüz tamamıyla makinaşlamanın tesirine girmemiş olan Türk tekstil ürünleri, bugünün tabiriyle niş ve yenilikçi yönleriyle, katıldığı tüm sergilerde zevkleri etkilemede, fabrikatörlerin dikkatini çekmede başarılı olmuştu.

Anahtar Kelimeler: Dünya fuarları, Osmanlı tekstili, iktisat tarihi, tekstil ürünleri

Turkish Textiles in 19th Century World Fairs

Abstract

The Ottomans took place in all of the world fairs starting with the first World Fair organized in 1851. They exhibited not only agricultural and animal product raw materials, but also manufactured products. Textile and weaving products were among the most popular products exhibited in Ottoman pavilions in particular, and in the pavilions of countries belonging to Islamic geography. Textile products ranged from fabric to clothing, from home textiles to carpets and rugs. While displaying their products the Ottomans were concerned about imitation. Because the fabricators of the Western countries, who had realized the industrial revolution and started fabricating production, were the most loyal followers of the exhibitions, instantly purchasing the products they saw and adapting them to mass production. These Ottoman products, which carried and displayed all the originality of the east, were sold at the exhibition stage, especially to palace members. From the fabric color to the processing and cutting style, Turkish textile products became well known around the World and carried Turkish fashion to European capitals. Also from the saddle to the belt, from bags to pillows, from tablecloths to ribbons, from shawls to embroidered products, many hand -made products also attracted attention. Textile products produced both in the private sector and state factories did not only attract the attention of the public, they were also granted many awards by jury members. The products that received the most awards were coming from Bursa, the center of textile today. Turkish textile products, which had not yet been fully influenced by machining, succeeded in attracting the attention of fabricators in almost all exhibitions with their innovative aspects.

Keywords: World fairs, Ottoman textile, economic history, textile products

İlk Dünya Fuarında Türk Tekstili

Dünyanın ekonomik dengesini, dolayısıyla siyasal dengesini güçlü ve derin bir şekilde yeniden dizayn eden 19. yüzyıldaki değişimlerin başında sanayi devriminin yaygınlaşması gelir. Üretim tarzını değiştiren buharın gücü, daha ucuz ve bol ürünlerin pazarlanması için eskinin sergi ve panayırını da yeni bir anlayışa kavuşturur. Ürünlerin teşhiri ve pazarlanmasını kolaylaştıran, dünyanın muhtelif ülkelerdeki hammadde kaynaklarından mamul ürenlere, teknolojik gelişmelerin takibinden yeni icatlara kadar birçok gelişmeyi bir araya toplayan bu yeni anlayışın adı, “dünya fuarları”dır ki, 20. yüzyılda expo ismini alacaktır.

Fransızların 19. yüzyılın ilk yarısında organiz ettiği ulusal fuarlardan mülhem İngiliz Devlet Arşiv Dairesi memurlarından Sir Henry Cole tarafından geliştirilen dünya fuarı fikri, ilk kez 1851 yılında Londra’da hayata geçirildi.¹ Sanayi devrimine ev sahipliği yapan İngiltere’de düzenlenen fuarın ana binası da aslında böylesi bir dönüşümü gerçekleştirmiş olmanın iddiası taşır. Cam ile demir kontsroksiyonun ahenginden oluşan Kristal Palas adlı ana salon, yıllarca kendisinden söz ettirecektir. Osmanlı İmparatorluğu, bu ilk evrensel fuarda, dünyanın büyük devletlerinden biri olma vasfına yaraşır bir şekilde yer aldı. Katılımdaki temel amacı, Tanzimat ve Islahat Fermanlarında vaat ettiklerine uygun bir şekilde ülkede tarım, sanayi ve sanat alanlarında hamle yaptığını Avrupa devletlerine göstermekti.²

Osmanlıların sergiye iştirakleri, İngiltere Kraliçesi Viktorya’nın, Sultan Abdülmecid’e gönderdiği özel davetle olmuş, Kraliçe Osmanlı İmparatorluğu’nu da Londra Sergisi’nde görmek arzusunu bildirmişti.³ Bunun üzerine Sultan Abdülmecid de, “bu fuara içinde tarım ve sanayi ürünlerinden örneklerin bulunduğu 200 sandık” göndererek katılmıştı. Hükümet, “Osmanlı tebaasının tarım, sanayi ve sanat alanlarındaki kabiliyetini kanıtlamak, padişahın ülkenin gelişmesi yolunda sarf ettiği

¹ Erik Mattie, *Dünya Fuarları*, Çev. Canan Bilgin, İstanbul, İstanbul Fuar Merkezi Yayınları, 2007, s.12.

² Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1988, s. 71.

³ Adnan Giz, "Dünya Sergileri Türk Mamülleri", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı 18, 15 Ağustos 1967, s. 11.

gayreti ortaya koymak..." istemişti.⁴

Türk Tasarım ve Dokuma Tarzı Çalındı

Osmanlı Hükümetlerinin bu iyi niyetine karşın bazı Osmanlı aydınları, 1851 Dünya Fuarı'na, biraz kuşkuyla bakıyorlardı. Onlara göre İngilizler bu sergiyi, diğer ülkelerdeki gelişmeleri görüp taklit etmek, daha doğrusu çalmak, kopyalamak ve taklit etmek için düzenliyordu. Ünlü devlet adamı Kadri Bey'e göre, İngilizlerin amacı, "bu vesile ile kâffe memâlik-i ecnebiye mahsulât-ı arziye ve sînâiyesi numunesini", yani bütün yabancı ülkelerin tarım ve sanayi ürünlerinin örneklerini bir araya toplamaktı. Böylece bu numuneler arasında "bilecek şeyler var ise numunesine tatbikan (uygun olarak) taklit eylemeği tasavvur"⁵ ediyor, planlıyorlardı. Aslında İngilizlerin bu fuarı, üretim imkan ve güçlerini artırmak gayesini gerçekleştirmek için kullandığı doğrudu. Fuar süresince, İngiltere'de böylesi bir ruh oluşması için fabrikatörlere bir zorunluluk getirilmiş, İngiliz fabrikatörleri lazım gelen masrafları kendileri karşılayarak, ülkenin farklı şehirlerdeki fabrika işçilerini Londra'ya getirip gereği gibi istifade edebilmeleri için bir defa da olsa fuarı gezdirmişlerdi.⁶

Osmanlıların korktukları ise tekstil alanında başlarına gelmişti. Çünkü fuardaki Türk tekstil ürünlerindeki özgün tasarım ve farklı el işçiliği hemen dikkatleri üzerine toplamıştı. Ziyaretçiler arasında ürün avcılığı yapan, sanayileşmenin öncü gücü İngiliz fabrikatörleri de vardı. Bu fabrikatörler, Türkiye standını gezerek, farklı ürünleri tespit edip seri üretimini yapmak için hemen fabrikalarına koşuyorlardı. Taklit edilen Türk ürünleri, ev tekstili alanında yoğunlaşıyordu. Bu ürünler, hikayeleriyle birlikte günümüzde Victoria and Albert Museum'da sergileniyor. Bunlardan biri de Bebekli Ayşe Hanım tarafından özgün bir fikirle tasarlanıp işlenen banyo havlusuydu. Pastel renklerin hakim olduğu, çift örgülü ipek ve metal iplikle pamuklu beze işlenmiş bu havlunun üzerinde şöyle yazıyordu: "Bebek'teki Hasan Ağa'nın kızı Ayşe Hanım, Maşallah." Bebekli Hasan Ağa'nın ailesinin işlediği birçok ürün,

⁴ Rifat Önsoy, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umûmî-i Osmanî (1863 İstanbul Sergisi)", *Belleken*, 185, 1983, s. 195.

⁵ Kadri Bey, "Sergi-i Umûmî-i Osmanî", *Mecmûa-i Fünûn*, Numara 10, Şevval 1279 (Mart/Nisan 1863), s. 389.

⁶ A.e., s. 390.

yüz aklıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu Londra'da temsil etti, ürünlerden birçoğu satıldı, güzelliği ve sağlamlığı sayesinde nesilden nesile geçerek günümüze kadar ulaştı. Gerek işlemleri gerekse ilmiklenmiş bir şekilde dokunmaları nedeniyle banyo havluları, Manchester fabrikatörleri tarafından taklit edilip üretilmişlerdi.⁷

Pahalı ve Kaliteli Tekstil Ürünleri

Hakikaten Osmanlı İmparatorluğu, 1851 Dünya Fuarı'na katılmakla, Batılı ülkelerle fuar zemininde iktisadî ve ticarî münasebetleri geliştirmede yeni bir döneme doğru önemli ve farklı bir adım atmıştı.⁸ Hyde Park Sarayı'nda oldukça göz alıcı bir konumda bulunan Osmanlı standının düzenlenmesi fuardan sorumlu olan M. M. Zohrab ve Major tarafından gerçekleştirilmişti. Osmanlılar için ayrılan pavyon küçük olsa da, "ülkenin zengin tarım ürünleri ve madenleri gibi zenginlikleri ile pahalı, şal ve kenar süsleri gibi iyi kalite tekstil ürünleri ile koşut, bağımsız bir ilgiye mazhar" oldu. Bu ilgi, Osmanlı "mamûl, mahsûl ve mansûâtına" verilen birçok ödül ile de tescillendi. Özellikle devlet fabrikalarında üretilen tekstil ürünleri birçok madalya ve mansiyon kazandı. Osmanlılar bitkisel, hayvansal ve madensel hammaddeler ile sanayi ürünler dahil olmak üzere 3300 nesne ile fuara katıldılar.⁹ Osmanlılar açısından bu sergi, tarım ürünleri ile bazı tekstil mamullerinin tanıtılması bakımından çok faydalı oldu.¹⁰

Ürün Belirlemede Ölçüt: Kapalıçarşı ve Mısır Çarşısı

Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaretin kalbinin attığı bölgenin simgesel ürün satış merkezleri Kapalıçarşı ve Mısır Çarşısı idi. Her iki çarşı da İstanbul ve İmparatorluğun önemli diğer şehirlerinde üretilen ürünlerin satışa sunulduğu mahallerdi. Dillere destan Türk halılarında üretilen nitelikli üretimiyle göz dolduran Hereke Fabrikası'nda üretilen kumaşlara kadar hepsi burada satışa sunulurdu. Bu iki merkezden biri tekstil ağırlıklı ürünlerin satışında; diğeri tarımsal ürünlerin satışında merkez kabul ediliyordu. Hükümet yetkilileri bunun bilincinde olmalıydı

⁷ Aytaç Işık, Mümin Balkan, *Fotoğraflarla Türk Fuarçılık Tarihi*, İstanbul, İFM Yayınları, 2008, s. 13.

⁸ H. Avni Şanda, "Katıldığımız İlk Yabancı Sergi", *İstanbul Ticaret Gazetesi*, C. VIII, Sayı 370, 3 Eylül 1965, s. 15.

⁹ *The Art Journal Illustrated Catalogue*, London, Breadbury and Evans, s. XIV.

¹⁰ Önsoy, *a.g.e.*, s. 63.

ki Londra Fuarı'na gönderilecek ürün çeşitlerinin belirlenmesinde bu iki çarşıda mevcut olan ürünleri esas almıştı. İlk fuar katılımlarında yaşanacak olan ürün seçme sıkıntısı da böylece bir çözüme kavuşturulmuş oluyordu. Fuarı ziyaret eden herkes kabul ediyordu ki, ağırlıklı olarak tekstil ürünleriyle donatılıp süslenen Osmanlı pavyonu; halı, kilim ve diğer tekstil ürünlerinin göz alıcı renk ve kalitesiyle, ilk defa bir sergiye katılmanın getirdiği tüm acemilik ve eksikleri örtmeyi başarmıştı. Sergide çantadan masa örtüsüne, banyo tekstilinden çorap ve yorgan yüzlerine kadar çok geniş bir yelpazede Osmanlı ürünleri bulunuyordu.

Londra Fuarı'na Damga Vuran Ürünler

Osmanlı pavyonunda Türk kumaşları önemli bir yer tutuyordu. Sof, şayak ve kadife ürünler vardı. Sof, ipekten yapılmış astar kumaştı. Şayak ise dayanıklı bir yün kumaş türüydü. Bu arada hırka gibi giyecek yapımında kullanılan, yünden üretilmiş kaba ve kalın bir tür kumaş türü olan aba da geleneksel bir malzeme olarak yerini almıştı.

Diğer taraftan standdaki keçi ve koyun yününden yapılan kepenek ve kebelere ilgi çekiyordu. Osmanlılar farklı hayvanların tüylerinden farklı ürünler geliştiriyorlardı. Sözelimi deve ve keçi tüyünden çul ve çuval da mevcuttu. Osmanlı standlarının vazgeçilmez olan ve Doğu'nun Batılılar gözündeki gizeminin dışavurduğu ürün olarak kabul edeceğimiz ürünler ise halı ve kilimler idi. Özellikle Türk kadınının el emeği ve göz nurunun yansıması olan halı, kilim ve seccadeler fuarda yerini almıştı. Yine büyük bir incelik ve sağlamlıkla dokunmuş "heybe, torba, kuşak, kolan, kemer, dizgin, yular, çanta, şerit, yastık, sedir ve masa örtüleri" ziyaretçilerin ilgi odağı olmayı başarmıştı.

Osmanlı topraklarında üretilen ve her zaman Avrupalıların büyük bir hayranlıkla baktığı kumaşlar da Londra Fuarı'na getirilmişti. Sözelimi canfes, ipekli ve pamuklu alaca bunlardan birkaçıydı. Üzerinde deseni olmayan, ince dokumalı, parlak ve tok görüntülü ipekli kumaş olan canfes, hanım ziyaretçilerin nefesini kesiyordu. Yine kumaş reyonunda ipekli ve pamuklu gömleklik kumaşlar bulunuyordu. Bunların yanı sıra muhtelif incelik ve kalınlıkta bezler ve basmalar kadınları bekliyordu.

Sergideki Türk şalları dikkat çekiciydi. Çok fazla şal çeşidi yer alıyordu. Aralarında ince, sık dokunmuş, tüysüz yün kumaştan yapılmış şallar vardı ki bunlara çuha şalı deniliyordu. Ev tekstili bağlamında yatak

ve yorgan yüzlerini de zikretmek gerekir. İpekli ve pamuklu çarşaf, yatak bağı ise zarif ve incilikli görünümüyle ilgi odağı olmuştu. Yemek kültürünün ayrılmaz parçası olan sofraya bezi bütün çeşitleriyle fuara getirilmişti. Ayrıca el peşkirleri de oradaydı.

Bir zamanlar Anadolu’da ve İmparatorluğun diğer bölgelerinde yaygın bir şekilde kullanılan kuşaklar, bir iki telli kuşak şeklinde fuarda sergilenmişti. Ayrıca Müslüman kadınların günlük yaşamında önemli bir yer tutan başörtüsü de muhtelif çeşitleriyle sergilenmişti. Standda Osmanlı toplumsal hayatında merkezi bir rol oynayan hamamlarda kullanılan malzemeler teşhir edilen ürünlerdendi. Berber ve hamam takımlarının yanı sıra peşkir ve peştamaller ile el havluları, kese, mendil, şalvarı bağlamakta kullanılan uçkur teşhir edilen ürünler arasındaydı.

O dönem Osmanlı toplumunda önemli bir yeri olan “tek parçalı ve kol yerine yarıkları olan” maşlahlar sırmalı ve sade çeşitleriyle sergideydi. Yanında ise sarık ve takkeler ile muhtelif çorap çeşitleri bulunuyordu. Böylesi giyim eşyalarından daha onlarca farklı çeşitten ürün standda yerini almıştı.

Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğunda imal edilen çeşitli “ibrişim, ipek ve pamuk ipliği, keten ipliği, urgan, ip, kendir, yün ipi, halat, kaytan, şerit kinnap, saçak, kemer, etek bağı, Leh kılaptanından şerit, kaytan ve oya, her türlü elbise harcı, çeşitli madeni tel ve tekstil hammaddeleri”¹¹ de fuarda sergileniyordu.

Tekstil Madalyaya Doymadı

Ödüllerin dağılımı incelendiğinde çok önemli bir ayrıntı dikkati çekiyordu. Tekstil alanında, özellikle ev tekstilinde sergiye gönderilen ürünler o kadar büyük alaka uyandırmıştı ki, bu ürün sahiplerinin büyük çoğunluğu ödüle layık görüldü. Tekstilde ödül kazananlar, ağırlıkla Osmanlı kadınlarıydı ve Türk kökenliydi. ¹²

Osmanlı devletinin ödül kazandığı bir ürün dalı da Arnavut kesimli elbiseler idi. Bu elbiseler çok beğenilmişti ki, fuar jürisi hem malzeme kalitesi, hem de elbiseye büyük bir hava katan kesim tarzını ödüllendirmeden edememişti. Aynı şekilde Türk kadınlarının işlemeleri

¹¹ Önsoy, *a.g.e.*, s. 59-61.

¹² A. e., s. 62-63.

büyük takdir gördü. Çevre işlemleri için Sofyalı Ana Kadın'ın kızları ile şıb şıb işlemleriyle dikkatleri çeken Bahçacı Hanım'a, Ayşe Hanım ve gelinleri ile Hoca Karabettin'in hanımına özel ödül verildi. O dönem Osmanlı sınırları dahilinde bulunan Tunus Valiliğine hem işlemler, hem fes ve şal gibi ürünler, hem de ipek, pamuk ve keten kumaşları için bolca ödül takdim edildi.

Osmanlı'nın tekstil merkezi olan Bursa'da üretilen ürünler Londra Fuarı'nda gerekli etkiyi yaptı. Öyle ki Bursa'nın ipekli dokumaları ziyaretçiler tarafından kapışıldı. Bu ürünleri üreten fabrika ve atölyelerin yöneticileri, jüri heyetleri tarafından altın madalya ile ödüllendirildi. Ayrıca Üsküdarlı Hacı İbrahim Ağa da çatma yastıklarıyla ödüle layık görülen katılımcılar arasındaydı.

Paris'ten Türk Tekstili Geçti: 1855 Fuarı

Londra Dünya Fuarı'ndan 4 yıl sonra düzenlenen Paris Dünya Fuarı'na Osmanlı İmparatorluğu iştirak etti. Bu katılımda 1954 Kırım Savaşı'nda Fransa ile Osmanlıların müttefik olmasının etkisi büyüktü. Osmanlı hükümeti fuara katılım konusunda bu kez, daha deneyimliydi. Hiç kuşku yok ki, Osmanlı dokuma ürünleriyle ziyaretçilerin beklentilerine cevap verildi. Paris'e İstanbul başta olmak üzere İmparatorluğun diğer şehirleri İzmir, Selanik, Trabzon, Aydın, Halep, Niş, İşkodra, Drama, Şam, Niğde, Kayseri, Bozok, Amasya ve Bursa gibi bölgelerden yaklaşık 2 bin çeşit mal gönderildi.¹³ Osmanlı İmparatorluğu'nun sergi komiserliğini Hariciye Teşrifatçısı Kamil Bey üstlendi.¹⁴

Türk Yünlü, Pamuklu ve İpekli Kumaşlarının Geçit Resmi

Sergiye, İmparatorluğun birçok eyaletinden gelen ürünler ile o dönemin gurur kaynağı olan Fabrika-i Hümâyûnların mamulleri gönderilmişti. Osmanlılar, Paris'te devlet fabrikalarında dokunmuş yünlü, pamuklu ve ipekli kumaşlarla büyük bir sükse yaptılar. İzmit'ten Ereğli'ye, Bursa'dan Şam'a kadar birçok vilayetteki fabrikalarda dokunmuş nitelikli kumaş numuneleri burada teşhir edildi. Bu ürünler arasında Uşak, Gördes, Demirci, Kula, Afyonkarahisar, Sivas ve Hereke

¹³ A.e., s. 63.

¹⁴ A.e., s. 63.

halı ve seccadeleri de bulunuyordu.¹⁵

İzmit Fabrika-ı Hümâyûnu'nda dokunmuş olan 55 adet elbiselik kumaş, yünlü dokuma, iç çamaşır, şal ve keçe numuneleri fuardaydı. Fabrikanın hem elbiselik kumaş, hem iç çamaşırı için gerekli malzemeyi dokuyacak kapasitede olmasının, ayrıca bunların uluslararası bir fuara gönderilebilecek kalitede bulunmasının altını çizmek gerekiyor. Kuşkusuz İzmit Fabrika-i Hümâyûn'u olarak geçen bu fabrika, İmparatorluğun göz bebeği olan yüzyılın sonuna doğru yaptığı İstanbul seyahatinde Alman Kayseri II. Wilhelm'in ziyaret edeceği Hereke Fabrikası idi.

Bu arada Ereğli Fabrikası'nda imal edilen "tafra, saten, kadife ve ipekli dokumalar" da standda yerini almıştı. İmparatorluğun diğer şehirlerinden de benzer ürünler gelmişti. Mesela Şam kumaşları, Serez yünleri bunların arasındaydı. Ayrıca tülleri özellikle zikretme gerekir. Bursa'da imal edilen ve şehrin adını taşıyan tüller ile yine Kıbrıs tül dokumaları fuarda göz dolduruyordu. Kıbrıs'ın çok bükümlü iplikle dokunmuş ince kumaşları, kendine verilen özel isimle ifade etmek gerekirse Kıbrıs krepleri, yine Kıbrıs'ta bütünleşmiş ince tül dokuma olan "helaliye" ziyaretçi hanımların dikkatini çekmeyi başarmıştı.

Dokumalar içinde Zeytinburnu Fabrika-i Hümâyûn'unda gelen ürünler mevcuttu. Bu fabrikada üretilen yünlü ve pamuklu dokumalardan 61 farklı ürün standda ziyaretçilerin beğenisine sunulmuştu. Ayrıca Osmanlıların küçük atölyelerinde imal edilen ve o dönem çok moda olan renkli mendiller, Parisli kadın ve erkeklerin elinden düşmeyecek denli kaliteliydi ve kalitesi ziyaretçileri hayran bırakıyordu.

Diğer taraftan Paris Fuarı'nda da soylu ve aristokratlar ile zenginlerin hemen kapattıkları Türk halıları, dokumacılık sektörümüzün Doğu'nun en kaliteli ürünlerini dokuduğunun göstergesiydi. Türk pavyonunda Uşak, Görsek, Demirci, Kula, Afyonkarahisar, Sivas ve Hereke'den gönderilmiş tam 52 adet halı ve seccade sergileniyordu.

Bu arada keçe, ince kumaş, merinos dokumaları, çuha habanileri üzerine yapılmış işlemlerden müteşekkil 68 ürün numunesi standda

¹⁵ Aytaç Işıklı, Mümin Balkan, *Türk Fuarçılık Tarihi*, İstanbul, İFM Yayınları, 2007, s. 41.

yerini almıştı. Aynı şekilde “ham ipek, kaytan (pamuk), düz ve bükülmüş keten ve pamuklu ipliklerden” imal edilmiş 37 çeşit ürün Türk pavyonunda teşhir ediliyordu. Bunların yanında İmparatorluğun önemli merkezlerinden Beyrut’taki atölyeler ile Hereke Fabrikası’nda imal edilen kurdele ve şerit numuneleri bulunuyordu. Osmanlı denilince Batı’da canlanan insan tipinin olmazsa olmaz unsuru olan fesler de fuara getirilmişti. Özellikle Feshane’de imal edilen fesler dikkat çekiciydi. Bunların yanı sıra çeşitli tuhafiyeye numuneleri ile Konya ve Amasya’da imal edilmiş keçe, takke ve çoraplar da mevcuttu.¹⁶

Tekstilin Merkezi Bursa Ödüle Doymadı

Sonuçta özellikle tekstil sektörü sözkonusu olunca Fabrika-i hümâyûnlar, Osmanlı sanayiinin görücüye çıktığı uluslararası fuarlarda Türklerin yüzakı oldular. Birçoğu ödüller alarak ülkelerini temsil etme vazifesini başarıyla yerine getirdiler. Osmanlı ürünleri 12 kategoride tam 27 madalya ve 20 mansiyon ödül ile taltif edildi.¹⁷ Altın madalyalarının çoğu “ipek kozaları, Hereke Fabrikası ürünleri, sırma işleri, Feshane, sırmalı ve kılaptanlı şark işi elbiseler” ile alındı.¹⁸

Tekstil sektörünü ilgilendiren ürünler, İmparatorluğun her eyaletine dağılmıştı. Sözelimi ipek kozaları için Beyrut’tan Mourgue et Comp ile Hamadi’ye ödül verilmişti. İpekçilikte oldukça iddialı olan Osmanlı üreticileri bu alanda ödüle doymamıştı. Fuarda sergilenen nitelikli ham ipekleri için Beyrut’tan Dalgue Mourgue ile Bursa’dan Agop Çubukcuyan ödüle layık görülmüştü. Bursa’da birçok atölye vardı. Burada kümelenen atölyelerden birinde beyaz ibrişim imal eden Pavlaki’de kaliteli ürünüyle madalya aldı. Aslında Bursa ödüle doymuyordu. Bursa’dan Ali Ağa da keçe mamulleri sebebiyle ödülle taltif edilmişti. Devlet fabrikası olan Feshane ise hem dokumaları, hem ürettiği fesler için ödül almıştı. İstanbul’dan Hacı Bekir Ağa, Arap kesimi örgüleri için, Mustafa Ağa da Arnavut kesimi işlemeli elbiseleri için madalyaya layık görülmüştü. İstanbul’dan Gülmezoğlu işleme ve dantelaları sebebiyle, Torbacılar Kahyası Mustafa Ağa ise takke ve benzeri ürünler için ödül almıştı. Tekstil sektöründe bir ödül de Trabzon Vilayetine verildi. Trabzon’dan

¹⁶ Önsoy, *a.g.e.*, s. 64-65.

¹⁷ Salâheddin Bey, *Türkiye 1867 Evrensel Sergisi*, Çev. Hakan Arca, İstanbul, İstanbul Fuar Merkezi Yayınları, 2008, s. 19.

¹⁸ Auguste Viquesnel, *Voyage Dans la Turqui d’Europe*, Paris, 1868, s. 302-316.

fabrikatör Hacı Usta, ketin ve pamuklu giysileriyle hak ettiği mükafatı aldı.¹⁹

İlk Türk Moda Tasarımı, 1862’de Londra’da Sergilendi

1862 İkinci Londra Dünya Fuarı, Osmanlı tekstil sektörünü moda defilesiyle tanıştıran sergi olma özelliği taşır. Bu fuarda Osmanlı İmparatorluğu’nun sergi komiserliğini yürüten dönemin sadrazamı Fuad Paşa’nın oğlu Nazım Bey, kıyafet tasarımları olan bir kişiydi. Bu yüzden fuardaki Osmanlı tekstil ürünlerinin göz kamaştırıcı nitelikte olmasında büyük katkısı vardı. Öyle ki Osmanlı kumaşları, Lyon ve Milan’da üretilen kumaşlarla rekabet edebilecek evsafa görülüyordu. Ayrıca bu kumaşların sergilenmesinde modern bir sergi yöntemi kullanılarak kumaşlar, gazete rafları şeklinde standlarda teşhir edilmiş, böylece ziyaretçilerin rahatça görebilmeleri sağlanmıştı. Ziyaretçiler bu parlak ve renkli Osmanlı kumaşlarının “İngitere’nin gri ve puslu semasına” renk getirdiğini düşünüyordu. Sözelimi ipekli kumaşlar, “altın ve gümüş şeritlerle çerçevelemiş, transparan ve hafif bir pusun verdiği gizemi” taşıyordu. Benzer şekilde “masallardan çıkmış gibi gözüken broderiler ile Arap kaprisinin ince ayrıntılarıyla yoğrulmuş ince şeritler yüksek zevk ve kalitenin birer sembolü” olmuştu.

Kıyafetler ise Osmanlı zerafetini ve modayı yakından izleyip şekillendirme yeteneğini görkemli bir şekilde yansıtıyordu. Üstelik bu kıyafetler, Türklerin ilk moda tasarımcısı olarak nitelendirilebilecek olan Osmanlı Devleti Sergi Komisyonu Üyesi Nazım Bey tarafından tasarlanmıştı. “Bu görkemli açık veya sarkık kollu ceketlerin yakaları ince şeritlerle ve püsküllerle süslenmiş”, “etkileyici saten terlikler ve sevimli feslerle uyum sağlayan bu ceketler, göz alıcı tütün tabakalarıyla” tamamlanıyordu. Sergi hakkında yazı kaleme alanlar, “bu ceketleri aynı zamanda Türk Sergisi’nin en büyük zaferi” olarak nitelendiriyorlardı. Nazım Bey, ünlü Osmanlı Sadrazamı Fuat Paşa'nın oğluydu. Ateşli ve aktif bir devlet adamı olduğu kadar yüksek bir zevke ve sanatçı bir kişiliğe sahipti. Bu sanatçı kişiliği sayesinde kendi ürettiği mobilyalar için döşeme, örtü ve giyim eşyaları ve kostümler tasarlamış, özellikle alacalı bulacalı altın şeritli kostümleri sergide büyük takdir toplamıştı.²⁰

¹⁹ Önsoy, *a.g.e.*, 66-67.

²⁰ Salaheddin Bey, *a.g.e.*, s. 25.

Bu arada 1862 Londra Sergisinde yer alan tekstil ürünlerinin büyük çoğunluğu, İmparatorlukta yaygın olarak bulunan küçük atölyelerden imal edilmişti. Ürünler arasında yünlü, ipekli ve pamuklu kumaşlar ile İstanbul, İzmir ve Selânik'te yapılan el işlemleri, halı ve seccadeler bulunuyordu.²¹ Yine işleme dantel ve örgüler, Lyon ve Milano kumaşlarıyla yarışan Hereke Fabrika-i Hümâyûnu'nda dokunmuş ipekli ve kadifeler da Londra'ya getirilmişti.

İşlemeli Milli Kıyafete Madalya

1862 Londra Fuarı'nda 52 üreticinin pamuktan imal edilen ürünleri, 18 üreticinin keten ve kenevirinden mamul ürünü, 57 üreticinin ipek ve kadifeden ürünü, 83 üreticinin yünlü ve karışık kumaş ürünü, 30 üreticinin işleme, dantel ve örgüleri, 53 üreticinin imal ettiği giyim eşyası ve nihayet bir Osmanlı klasiği olan halı sektöründe ise 44 üreticinin büyük, orta ve küçük boy halıları sergilenmişti. İkinci Londra Fuarı olarak nitelendirilebilecek bu fuarda Osmanlı ürünleri, uluslararası jüriler tarafından 83 madalya ve 44 mansiyon ile ödüllendirildi.²²

Devlete ait olan fabrikalarda ipekli dokuma ve kadifelerden imal edilen ürünlerin kalitesi sebebiyle bu fabrikalara ödüller verildi. Ham ipek için çeşitli özel sektör temsilcilerine; kadife ipekli dokumalar için Hereke Fabrikası'na, işlemeli kumaşlar için Halep ve Şam valiliklerine; ipek ve pamuk karışımı dokumalar için Şam, Bursa ve İstanbul valiliklerine; pamuk ve yün karışımı ve yünlü dokumalar için Filibe Valiliği'ne ödül verildi.

İstanbul'dan Hidayet Efendi, Vehirarky Ağa, Yakup Ali ve Bayan Yıldızyan'a fuara gönderilen işleme ve danteller için madalya verilirken; üstün kaliteli halılar üretip sergiye gönderen Uşak, Manisa, Selanik ve Filibe valilikleri de bu ürünleriyle ödül kazandı.

Bu arada işlemeli milli kıyafetler hazırlayıp sergide teşhir edilmesini sağlayan Cebrail Osman'a, Hama ve İškodra valilikleri ile Şakir Efendi'ye madalya verildi. Hacı Ahmet, Burcuk, Cabir Abdülğani, Nisnani, Salih Efendi, Abdullah ve Selim Ağalar ise ürettikleri elbise ve iç çamaşırı ve

²¹ Önsoy, *a.g.e.*, s. 67-68.

²² A. e., s. 69.

ayakkabıların kalitesi ve tasarımı sebebiyle ödüller aldılar.²³

Doğu Modası, Batı Hayat Tazını Türklerle Etkiledi

Türk dokumacılık ve tekstil sektörünün kapsamlı bir şekilde sergilendiği sergiler arasında 1867 Paris Dünya Fuarı'nın ayrı bir yeri vardır. Çünkü 1867 Sergisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun o güne kadar katıldığı diğer 3 sergiden çok daha büyük bir öneme ve anlama sahipti. Kuşkusuz bunun nedeni, serginin açılışına Sultan Abdülaziz'in büyük bir heyetle ve ihtişamlı bir şekilde iştirak etmesiydi. Aslında açılışa sadece Sultan Abdülaziz değil, Avrupa'nın bütün önemli ülkelerinin liderleri katılmıştı. Ürün sayısı ve çeşidi bakımından 1867 Fuarı, Osmanlılar için bir rekora da ev sahipliği yapıyordu. Çünkü Osmanlı devleti, bu fuara 4 bin 946 sergileyiciyle katılmış ve Fransa ile İngiltere'den sonra en büyük katılımı sağlayan üçüncü ülke olmuştu.²⁴

Türk Halıları Fransız Pazarını Kazanıyor

Paris Fuarı'nda Osmanlı pavyonlarında el sanatları dalında en ön sırada yer alan halılar ve diğer döşemelik kumaşlar 18. kategoride teşhir edildi. Doğu ustalığının en görkemli dışa vurumu olan Türk halıları, bu fuar sayesinde Fransız pazarında önemli bir pazar şansı da kazandı. İmparatorluğun üç önemli halı üretim merkezi; başta İzmir ve çevresi olmak üzere, Konya ve tüm Tuna vilayetleriydi. Türk halıları kalitesine, desenine ve kullanımına göre sofralı, döşeme, sıralı ve seccade (küçük boyutlu halı) olarak dört gruba ayrılmıştı. Yine İstanbul'da üretilen ve eflatun zemin üzerine altın yaldızlı çiçek motifli, duvar kaplamasında kullanılan kadifemsi kumaşlar sergide yer alan dokuma örnekleri arasındaydı. İpek halılar ile çuhaların büyük çoğunluğu da İstanbul'dan gönderilmişti. Trabzon ve Konya'dan ise yere ya da kapılara konmak üzere üretilen keçe ve kebelere yollanmıştı. Halı, mobilya, silah, giysi ve diğer küçük eşya alanında da çeşitli zenginlikler sunan Osmanlı pavyonları o yılların mimariden resim sanatına, fotoğraftan giyim kuşama kadar Batı hayat tarzının ve sanatını etkileyen 'Doğu' modasının pekişmesinde büyük rol oynadı.²⁵

²³ A.e., s. 69-70.

²⁴ Semra Germaner, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 95, Kasım 1991, s. 36.

²⁵ Salaheddin Bey, a.g.e., s. 31.

Osmanlı pavyonunda yer alan sanayi ürünleri arasında ilk göze çarpan, Türklerin eskiden beri güçlü olduğu dokuma sanayine ait halı, kilim ve diğer mobilya çeşitleriydi. Bu ürünler, İngiltere'ye kolaylıkla ihraç edilirken, Fransa ise Türk ürünlere “bir nevi yasak türevinde olan” kota uyguluyordu. Ancak Türkler, yüzde 15'lere kadar inen bu kotayı da “ticaretin yeni yöntemleri sayesinde” aşıyorlardı. Fransız piyasasında Türk halıları “orjinal tarzları, armonize ve keskin renkleri ve uygun fiyatları ile” hem takdir hem de talep buluyordu. Öyle ki 1867 Fuarı için Türkiye'den getirilen ve pavyon duvarlarını süsleyen halılar hepsinin üzerinde istisnasız “satıldı” etiketi yer alıyordu. Bu arada bu etkiyetlerin üzerinde yüksek bedelleri ile satın alan kişilerin isimleri bulunuyor, bu durum da onlar için büyük bir itibar kaynağı oluyordu.²⁶

Ev Tekstil Ürünlerini Prensess Matilda Satın Aldı

Osmanlı'da fabrikasyon üretim yerine aile merkezli bir üretim anlayışı yaygındı ve bu yöntemde ailenin her ferdine bir vazife düşüyordu. Sözelimi erkekler, “renkleri hazırlayıp pamuğu ayırıştırırken kadınlar şehirlerde, köylerde, hatta çadırlarda dokuma işini” gerçekleştiriyordu. Tekstil ürünleri içinde ev tekstili büyük alaka görüyordu. Osmanlı perdelerinin renkleri, özellikle yumuşak kumaşı, mor renkli geniş altın çiçek deseni, ziyaretçilerin ilgisini çekiyordu. Tamamıyla İstanbul'da üretilen bu ürünler, sofraya ve sehpa örtüleriyle de Osmanlı kalitesini sergiye taşıyordu. Tüm bu ev tekstil ürünleri, diğer ziyaretçilere şans tanınmadan Fransız Sarayınca, Prensess Matilda tarafından satın alınmıştı.²⁷ Kapıların örtülmesi ya da yolluk olarak kullanılan keçeler ise Bursa, Trabzon ve Konya'da üretilmişti. Ayrıca bazı yörükler de fuar için özel olarak keçi kılından dokudukları beyaz ve siyah kilimleri göndermişlerdi.²⁸

Dut Ağacı Ormanı...

İpek böceği yetiştiriciliği Osmanlı ziraatın önemli kaynaklarından biriydi. Bursa ve civarında öbeklenen bu endüstri dalı, aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya bölgesindeki her yere ve Güney Avrupa, Bulgaristan ve Rumeli gibi bölgelerine yayılmıştı. Sergideki örnekler

²⁶ A.e., s. 41.

²⁷ A.e., s. 42.

²⁸ A.e.

değerlendirildiğinde, Türk kozaları arasında en güzel gözükkenlerin Manastır, Tirnova, Selanik ve İstanbul'dan gelen kozalar olduğu söylenebilirdi. Bu örnekleri İzmir, İzmit, Kütahya ve Hüdavendigâr bölgesinin tüm eyaletlerinden (Bursa civarı) gelen kozalar takip ediyordu. İpek böceği yetiştiriciliği sebebiyle birçok bölgede geniş çaplı dut ağacı yetiştiriciliği vardı, sözelimi Karadeniz kıyısında birçok yerde sadece bu ağaçların yer aldığı ormanlar bulunuyordu.²⁹

İplik Fabrikalarının Kaliteli Ve Ucuz Üretimi

Bursa ve Bandırma civarı ipek endüstrisinin yoğunlaştığı merkezlerdi. Bu iki merkezde Avrupa'dan daha iyi üretim yapılıyordu. Belki de bu kalitenin temelinde, "iklimin olumlu etkisiyle Çin menşeli bazı tekniklerin" kullanılması yatıyordu. Bursa'da yerli fabrikaların yanı sıra Avrupalılar tarafından kurulmuş olan iplik fabrikaları da bulunuyordu. 1867 yılı verilerine göre, "Bursa'da en az 100 tane iplik değirmeni 40-60 çıkırıkla üretim yapmakta ve genel toplamda 5.000 tur gerçekleştirmekteydi. Eğirme sanayi bu şehirde öylesine yaygındı ki şehirde bulunan her 10 evden birinde belirli bir tur kapasitesine sahip 4 tezgah yer alır ve elle büyük miktarda ipek elde edilirdi." Bursa'da Osmanlı Devleti'ne ait bir iplik fabrikası da mevcuttu. Oldukça büyük bir yapı olan fabrikada, 60 çıkırık tezgahı çalışıyor ve her ay 200-240 okka iyi kalitede sarı ve beyaz ipek ürettiyordu. İşte bu fabrika-ı humâyundan sergiye ipek numuneleri gönderilmişti, ipeğin okkası, Fransız ağırlık birimine göre 1.250 gramı, 70-72 Franka satılıyordu. Dolayısıyla buradan yaklaşık 180.000 Franklık gelir elde edilebiliyordu.³⁰

Bursa'daki özel sektöre ait iplik fabrikalarından en gelişmişleri, Bay Brotte'ninki ile Bay Sarim Manas'a ait iki iplik fabrikası ve Lyon menşeli F.M. fabrikasıydı. Bu iplik fabrikalarının her biri, 60 çıkırığa sahipti. Hepsi senede beheri 50-60 okka gelen 200 top eğreltilmiş ipek ürettiyordu. Yaklaşık 10.500 okka olan toplam üretimin tümü ihraç ediliyordu. Fransız tüccarlar Serim-Manas ipeğinin okkasına 80 Frank ödüyordu ve iki iplik fabrikasının yıllık geliri de 920 bin Frankı buluyordu. Bu arada 1867 yılı itibarıyla Bursa ilinden yapılan ham ipek ihracatı 40 milyon Frank seviyesine ulaşmıştı. Bursa'yı 25 milyon Frank ile İzmir takip

²⁹ A.e., s. 90.

³⁰ A.e., s. 90-91.

ediyordu. Edirne'den de limanı sayesinde yıllık 14 milyon Franklık ipek böcekçiliği ürünleri ihraç ediliyordu. Nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinden yapılan ihracatla birlikte ipek böcekçiliğinden elde ettiği ihracat geliri, 100 milyon Frankı buluyordu. Bu ürünlerin çoğunluğu Fransız tüccarları tarafından, az bir kısmı da İngilizler tarafından alınıyordu. Ancak Osmanlıların İngiltere ve Fransa'nın ihtiyaçları doğrultusunda rekabetçiliğini artırması gerekiyordu. Bunun için de kaliteli üretim yapmak zorundaydı. Uzmanlar, “son yıllarda elde edilen tecrübelerin ortaya koyduğu kadarıyla bu noktanın, vakit kaybedilmeden erişilmesi gereken bir nokta” olduğuna dikkat çekiyor ve bu başarılırsa, “kısa bir zaman içerisinde Lancashire ve Alsace’de bulunan tekstil fabrikalarına” Türkiye'nin hammadde sağlayacağına inanıyorlardı.³¹

Hem Çubuk Keyfi, Hem Kumaş Satışı: Türk Kahvehanesi

19. yüzyılın sonlarına doğru ABD’de düzenlenen iki dünya fuarından birinci olan ve 1876’da düzenlen Philadelphia Dünya Fuarı’nda Türk kumaşlarının satışa sunulduğu simgesel bir kahvehane yapıldı. Hemen Pensilvanya pavyonunun arkasında bulunan kahvehane, uyordu. Osmanlı mimarisinin tüm özelliklerini taşıyan ve tepesinde de bir ay yıldız yükselen bina, büyük bir sekizgen şeklindeydi. Kahvehanenin üç girişi büyük verandaya açılıyordu. İç süslemeleri geleneksel Türk süsleme sanatlarını yansıtıyordu. İçi Türk renkleriyle boyanmış, tavanları incelikle tasarlanarak tezyin edilmişti. Salonun tüm köşelerinde, önlerinde yuvarlak masalarla birlikte mavi ve saman renkli peluşların kapladığı divanlar bulunuyordu.

Kahvehanenin doğu tarafında ise üzerinde büyük tabaklarda Doğu’ya özgü lezzetlerin sunulduğu koyu ceviz ağacından oyma bir köşe yer alıyordu. Kafe “kırmızı fesleri ve tunikleri, sarı kuşakları, mavi-kahverengi ipek pantolonları ile resim konusu olmaya değer (pitoresk) kostümleri içindeki Türkler” tarafından yönetiliyordu. Bu kişiler, ellerinde pipo ve kahveleri ile ziyaretçilere uzun süre unutamayacakları bir hizmet sunuyorlardı. Sözelimi kahveler, “gümüş tutacakların içinde bir yumurta kabı büyüklüğündeki kaplarda”, yani cezvelerde getiriliyordu. Batılıların pipo olarak adlandırdıkları çubuklar ise Türk

³¹ A.e., s. 91-92.

tütünü ile dolu idi. Kostümler, halılar, kılıçlar, hançerler, kabzalar ve diğer tuhaf işlemeli ürünlerin satıldığı küçük pazarlar ise tüm odaya dağılmış bir şekilde köşelerde yer almaktaydı.³² Dolayısıyla ziyaretçiler, kahve çubuklarını içtikten sonra, kahvehanenin bir köşesinde satışa sunulan Türk yapımı kumaşlarını satın alıyorlardı.

70 Yıllık Halılarla Çevrili Stand

Ana bina içinde yer alan Türk standının etrafı herhangi bir şeyle çevrili değildi. En göze çarpan özelliği farklı bir dekorasyon tarzı oluşturan, asılmış Türk halılarıyla. Gerçekten halı, her zaman dünya sergilerinde, hem en dikkat çekici ürün, hem de dekoratif bir nitelik taşıması bakımından en doğru tercih oluyordu. Burada sergilenen halılar ülkenin en iyi dokuma halılarıyla. Türk pavyonunu ziyaret edenlerin ilk gördükleri bu halılar oluyordu. Bunun nedeni ise halıların maddi açıdan oldukça değerli ürünler olmalarının yanı sıra gerek renk canlılıklarının gerekse dokumalarının uzun ömürlü olmalarından kaynaklanıyordu. Burada özellikle iki halı bulunuyordu ki, bunlardan biri 70 yıl, diğeri de 70 yıldan daha uzun bir süre kullanılmıştı. Bu uzun süreli kullanımlarına rağmen ikisi de arkalarında asılı yeni kilimler kadar parlak ve yeni görünüyordu. Bu kilimlerin üretim yerleri ise İzmir ve Sivas'tı. Sergideki en büyük Türk halısı yaklaşık 20 fite 14 fit³³ ebatlarındaydı.³⁴

Su Geçirmez Deve Tüyü Türk Kumaşları

Pavyonun önünde bir çanta içinde “ipeğe benzeyen uzun ve yumuşak tüyleri” ile 2 adet ünlü Ankara keçisi postu numunesi bulunmaktaydı. Türkiye üreticilerine ait mamullerin en iyilerinden biri de yün kıyafetleriydi. Bunların yanı sıra makine sanayi ile yapılmış benzer ürünler de tanıtılıyordu. Bazı Türk kumaşları ise 1875 kışında Amerika'da moda olan kıyafetlere çok benzetiliyordu. Sözelimi burada “su geçirmez” olduğu söylenen deve tüyü kumaşlar sergileniyordu. Bu kumaşlar, “damarlı ipeğe” benziyordu ama parlak değildi. Mamul

³² *Official Catalogue of the Exhibition 1876*, C. I, Centennial Catalogue Company, 1876, s. 545.

³³ 1 fit, 30.48 cm'dir.

³⁴ J.S. Ingram, *The Centennial Exposition Described and Illustrated*, Philadelphia, Hubbard Bros Publ., 1876, s. 542.

ürünler bağlamında Ankara keçisi kılından yapılan kumaş ile keçeden ürünler mevcuttu.

Bir Türk Tekstilcinin 1893 Chicago Fuarı'na Katılım Serüveni

ABD'de düzenlenen ve Türklerin iştirak ettiği ikinci dünya fuarı, 1893 Chicago Fuarı'ydı. Sultan II. Abdülhamid'in kararı üzerine iştirak edilen bu fuarın, Türk tekstil tarihi bakımından en önemli noktası ise, Gemlikli bir tüccar olan Ali Beyzade'nin Gemlik'teki Sanayi Mektebi öğrencileriyle birlikte tasarlayıp ürettiği Yeniçeri kıyafetlerinin bu fuarda teşhir edilmesi için verdiği mücadeleydi. Bir kez daha hatırlatmak gerekir ki, Osmanlı üreticileri, özellikle kumaş üretimi ve elbise yapımında mahirdiler. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası sergilere çeşitli kıyafetler içindeki mankenler götürüp sergilemesine yönelik bir gelenek oluşmuştu. Sözelimi, 1873 Viyana Dünya Sergisi'nde onlarca modele özel olarak üretilen kıyafetler giydirilerek, gerçek anlamda bir gösteri yapılmıştı. Benzer bir yöntemi, Chicago Sergisi'nde de uygulamak isteyen yerli girişimciler vardı.

Bunlardan biri de Gemlik eşrafından saygın bir aileye mensup Ali Beyzade idi. Ali Beyzade, ürettiği yeniçeri kıyafet ve modellerinin Chicago Fuarı'na götürülmesini arzu ediyordu. Ali Efendi, sergi için ürün toplanmaya başlanınca bu yöndeki istirhamını içeren bir dilekçeyi Bâb-ı Âli'ye ve Saray'a ulaştırdı. Hatta Saray'dan, yani II. Abdülhamid Han'dan ön izin bile almıştı. Ne yazık ki elde ettiği istihbarat, bazı kişilerin Bâb-ı Âli'yi etkilemesi sonucu bahsedilen sûretin (yeniçeri modelinin) münâsip olamayacağı düşüncesinin olduğu ve bu doğrultuda kendisine olumsuz cevap verileceği yönündeydi. Ali Beyzade, durumu, önceden haber alınca karşı atağa geçti. 24 Mart 1893 tarihinde, Chicago Sergisi Komiserliği'ne, yani Sergi Komiseri Hakkı Bey'e gönderdiği dilekçede konuyu hikaye ettikten sonra, "sûret-i mebhûsenin münâsip olamayacağına dâir Bâb-ı Âli canibinden cevaben garîb bir yolda arz-ı mutâlaa edilmiş olduğunu istihbâr eylediğimden" diyerek, konunun Padişah'a tekrar takdimini istirham etti.³⁵

Bunun üzerine Sergi Komiseri Hakkı Bey, Sultan II. Abdülhamid'e konuyu aktaran bir dilekçe kaleme aldı. Gemlik eşrafından Nuri Bey imzalı bir istida aldığından bahsettiği yazısında, Gemlik Sanayi

³⁵ BOA, Y.MTV., 76/36-2.

Mektebi'nde üretilen yeniçeri modellerinin Chicago Sergisi'nde teşhir edilmesi için daha önce Sadaret Makamı'na bir dilekçe takdim edildiği hatırlatılıyordu.³⁶

Ne var ki, Padişah'ın olumlu yaklaşımına rağmen yeniçeri modelleri hakkında Bâb-ı Âli'de olumsuz bir kanaat oluştuğu ileri sürülüyordu. Bunun üzerine Nuri Bey,³⁷ bu kere de sergi komiserine bir dilekçe göndererek, Sultan II. Abdülhamid'e ulaştırılmak üzere hazırlanan ekindeki dosyalarla arz-ı hâl ediyordu. Yani Gemlik tüccarı, ürünlerinin Chicago Sergisi'ne gönderilip teşhir edilmesinde ısrarcıydı. Hakkı Bey de Gemlikli tüccarlar gibi düşünüyor ve onların yeniçeri modellerini sergide teşhir etmelerine destek veriyordu. Aydınlatıcı bilgileri içeren dilekçenin eşliğinde Gemlik'ten gelen dilekçeyi, Mabeyn-i Hümâyûn'a takdim etmesi bunun açık göstergesiydi. Ayrıca yazısında yer verdiği ve yeniçeri modellerinin teşhir edilmesinden endişe edilmemesi gerektiğini vurgulayan cümleler de tam desteğini, ayan beyan ortaya koyuyordu.

Özetle Sergi Komiseri Hakkı Bey diyordu ki, intizam içinde oldukları dönemde "âvâze-i şöhretleri dünyayı tutan yeniçerilerin modellerinin teşhir edilmesinin bir mazarrât-ı mutasavvere (tasarlanmış zararları)" olmayacaktır. Sonra şöyle devam ediyordu: "Bu modeller zâten Dersaâdet'te herkese seyr ettirmekte ve eşkâl-i mebhûse (bahsedilen modeller) Avrupa ve Amerikalılarca da ma'lûm bulunmakta." Üstelik, "Avrupa ve Amerikalıların dahi kıyâfet-i kadîmeleri (eski kıyafetleri) aynı yolda birtakım garâib-i ahvâl irâe eylediği (garip haller gösterdiği) hâlde her memlekette tarihî müzelerde maal-iftihâr tesyîr ediliyor", seyrettiriliyordu. Kaldı ki, "Tanzîmât-ı Hayriye'den ve ez-cümle Hazret-i Şehriyârî'nin" tahta çıkışından beri de askerî sınıflar ve diğerlerince meydana gelen bunca ilerlemeler dahi "yeni asker kıyâfetleri modellerinin kadîm modeller ile birlikte tesyîri (seyrettirilmesi) sûretiyle enzâr-ı umûma (kamuoyuna)" sunulacağına göre bundan birçok faydalar hâsıl olacak, "Dâr'ül-aceze için de bir hayli istifâde" meydana gelecekti. Hakkı Bey, Padişah'ın modellere izin veren önceki irade-i seniyyenin de bunu delillendirdiğine işaret ederek, çok nazik bir şekilde

³⁶ BOA, Y.MTV., 76/36-3.

³⁷ Sergi Komiseri Hakkı Bey'in yazısında Nuri Bey ismi geçmesine rağmen, ekinde Padişah'a sunulan istidada "Gemlik eşrâf-ı tüccarânından Ali Beyzade" imzası yer alıyordu.

Gemlikli tüccarın isteğinin yerine getirilmesini talep ediyor ve "emr u fermân hazret-i men lehül emrindir" diye yazısını bitiriyordu.³⁸ Hakkı Bey, bu yazıyı, Gemlikli tüccarın dilekçesinin kendine ulaşmasından 5 gün sonra 29 Mart 1893 tarihinde Sultan II. Abdülhamid'in Mabeyn-i Hümâyûn'una ulaştırmıştı.

Yeniçeri modelini Chicago Sergisi'ne gönderip orada sergiletmekte kararlı olan Ali Beyzade'nin Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu dilekçe olayın tüm boyutlarını ve hikayesini ortaya koyuyordu: Ali Beyzade, dilekçesine afiyet ve ikbal dualarıyla başlıyor ve sonrasında kendisini "Gemlik ahâlîsinden ve ticâretle iştigâl eder teb'a-i sâdika-i şâhânelerindenim" diye tanıtıyordu. Akabinde bu yazıyı yazmaya cüret etmesinin sebebi olarak, Abdülhamid'in amcası Sultan Abdülaziz Han'ın Gemlik'i ziyaretleri sırasında, kendisini güvenilir bir kulu olarak görüp, sahibi olduğu Kumla bahçesini teşrif etmesini, bu ziyarete şükran ifası olarak askerler için beş bin lira sarfiyla depo yaptırmak gibi cansiperâne hizmetler yapmasını gösteriyor, kısa bir araştırmayla bunların kolaylıkla öğrenilebileceğini ifade ediyordu.³⁹

Ali Beyzade, bu anlatımlardan sonra konuya giriş yapıyor ve bu şükür hislerinin sevgiyle bu kerede yeniçeri modellerinin Chicago şehrine gönderimi gibi sâdikâne bir hizmette bulunmayı arzu ettiğini belirtiyordu. Bu arzusu için de daha önce "Müsâade-i seniyye-i cenâb-ı şehinşâhîlerine muvaffak olmuştum" hatırlatmasında bulunuyordu. Ne var ki, Padişah'ın vermiş olduğu izne rağmen, bu işi yapamayacağı yolunda garip bir mütalaa ile Bâb-ı Âlîce bu fikre karşı çıkıldığına dair haberler aldığını kaydeden Ali Bey, "(Bana göre) bu modellerin Chicago Sergisi'ne îsâlinde (gönderilmesinde) Bâb-ı Âlî'ce görülen mahzur yeniçerilerin vaktiyle Hıristiyanlar hakkında vâki' olan taayyüdâtını izhar-ı mülâhazasından ibâret imiş" diye yazıyordu.⁴⁰

Yeniçerilerin son zamanlarındaki hallerinin manen ve maddeten pek çok fenalıklara yol açtığından "izâle-i vücudları âdeta ferâiz-i umûrdan (varlıklarının yok edilmesi adeta farz işlerden) add olunmağa lâıyk görülmüş olmasına mebni", "(ceddiniz) Cennetmekân Sultan Mahmud

³⁸ BOA, Y.MTV., 76/36-3.

³⁹ BOA, Y.MTV., 76/36.

⁴⁰ BOA, Y.MTV., 76/36.

Hân Hazretleri işbu fitne ocağını bütün bütün ref' etmiş (kaldırılmıştı)" açıklamasında bulunuyordu.⁴¹

Sultan'ın çalışmasıyla bugün Osmanlılar'ın Avrupa medeniyetinin bulunduğu dereceye vardığına işaret ediyor ve "bu husustaki olağanüstü ilerlemeleri, askerlerin ve mülkî memurların kıyafetlerini sunup göstermenin yeteceğini, işte bu iki kıyafetin mukayesesıyla neticeyi Amerikan kamuoyuna dahi tasdik ettirmek yönündeki iyi niyetiyle, anılan modellerin sergiye gönderimi fikrine düştüğünü ve bu hakikat itiraz kabul etmez iken, Bâb-ı Âlice ileri sürülen mütalaaların mahiyetini keşfetmekten aciz olduğunu anlatıyordu. Ali Efendi, derdini anlatmayı şöyle sürdürüyordu: "Şu kadar var ki yeniçeri resimleri Avrupa'nın her tarafında mevcut ve alehusus (hususîyle) Sadrazam Paşa kullarının resimleriyle beraber sûret-i mükemmelede yapmış olduğu yeniçeri tarihi herkesçe malûm ve bu modeller Dersaâdet'e gelen ecnebi seyyahînine (turistlere) her gün seyrettirilmekte iken mümânaât-ı vâkıya (engellemeye) bir sebab-i makûl tasavvuruna imkân görünmüyor."⁴²

Umudunu yitirmediğini ise "bazı kişilerin bu husus için Bâb-ı Âli'ye yaptıkları müracaatların Hazret-i Halifetpenâhi tarafından uygun bulunan müsaade sebebiyle semeresiz kalacağına dair" inancını paylaşarak ifade ediyordu. Ayrıca halisâne emelinin Sultan tarafından takdir buyrulmakta olduğuna kalben mutmain bulunduğunu dile getirerek, "tekrar istirhâm-ı müsâade-i celîleye mütecâsir oldum" diye sözlerini bitiriyordu.⁴³ Ali Beyzade, sonunda bu mücadeleyi kazanarak, ürün ve modellerinin Chicago'ya gidecek eşyalar arasında yer almasını sağlıyordu.

Sonuç

Sonuç itibariyle 19. yüzyılın ikinci yarısında düzenlenen neredeyse tüm dünya fuarlarında Osmanlı İmparatorluğu yerini almıştır. Bu fuarlarda İmparatorluğun her vilayetinden gelen binlerce tarımsal ürünler, hayvansal ürünler, maden ve sanayi ürünleri ile temsil edilmiştir. Ancak bu fuarlarda Osmanlı'yı farklılaştıran ve standlarının

⁴¹ A.e.

⁴² A.e.

⁴³ A.e.

yabancı ziyaretçilerin akınına uğramasına yol açan ürünler, çoğunlukla tekstil ürünleri, dokumacılık ürünleri olmuştur. Kilimden kumaşa, havludan fese kadar çok geniş bir yelpazede olan Türk tekstil ürünlerinde göze çarpan ve ilgi odağı olmasını sağlayan temel özellik iki tanedir: Birincisi Doğunun ustalıklı ve nitelikli işçiliğini yansıtmaları; ikincisi ise kullanılan malzemelerin doğal ve kaliteli olmasıdır.

Bunların yanı sıra değinilmesi gereken bir husus da, özellikle üretim tarzının henüz makinalaşmanın tesirinden uzak olduğu o dönemde Türk tekstil ürünleri fuarları ziyaret eden fabrikatörler ile girişimcilere ilham kaynağı olmasıdır. Fabrikatörler Osmanlı tekstil ürünlerini taklit edip seri üretime adapte ederlerken, girişimciler de Avrupa'da kendilerine büyük kâr sağlayacak ürünlerin ticareti için İmparatorlukta üreticilerle ittibata geçmişlerdir. Halı ve kilim üretimi bu sektörlerin başında gelmektedir.

Netice itibariyle şunu vurgulamak gerekir ki, masalsı Türk tekstil ürünleri, Batılı kadınların gönlünü çelmekle kalmamış, başta 1862 Londra Dünya Fuarı, 1867 Paris Dünya Fuarı ve 1893 Chicago Dünya Fuarı olmak üzere düzenledikleri tüm şehirlerde Türk ve Doğu modasının revaçta olmasını sağlamışlardır. Ayrıca Türk tekstil ürünlerinin bu fuarlarda bolca ödüle layık görülmesi sektörün tüm dünyaca gıptayla izlenen 150 yılı aşkın parlak geçmişine şahitlik etmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, Y.MTV., 76/36.

BOA, Y.MTV., 76/36-2.

BOA, Y.MTV., 76/36-3.

Kitap ve Makaleler

Germaner, Semra, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 95, Kasım 1991.

Giz, Adnan, "Dünya Sergilerinde Türk Mamülleri", *İSO Dergisi*, Sayı 18, 15 Ağustos 1967.

Ingram, J. S., *The Centennial Exposition Described and Illustrated*, Philadelphia, Hubbard Bros Publ., 1876.

Işıklı, Aytaç, Mümin Balkan, *Fotoğraflarla Türk Fuarçılık Tarihi*, İstanbul, İFM Yayınları, 2008.

Işıklı, Aytaç, Mümin Balkan, *Türk Fuarçılık Tarihi*, İstanbul, İFM Yayınları, 2007.

Kadri Bey, "Sergi-i Umûmi-i Osmanî", *Mecmûa-i Fünûn*, Numara 10, Şevval. Mattie, Erik, *Dünya Fuarları*, Çev. Canan Bilgin, İstanbul, İFM Yayınları, 2007.

Official Catalogue of the Exhibition 1876, C. I, Centennial Catalogue Company, 1876.

Önsoy, Rifat, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umûmî-i Osmanî (1863 İstanbul Sergisi)", *Bellekten*, 185, Ankara, 1983.

Önsoy, Rifat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1988.

Salaheddin Bey, *Türkiye 1867 Evrensel Sergisi*, Çev. Hakan Arca, İstanbul, İFM Yayınları, 2008.

Şanda, H. Avni, "Katıldığımız İlk Yabancı Sergi", *İstanbul Ticaret Gazetesi*, C. VIII, Sayı 370, 3 Eylül 1965.

The Art Journal Illustrated Catalogue, London, Breadbury and Evans, s. XIV. Viquesnel, Auguste, *Voyage Dans la Turqui d'Europe*, Paris, 1868.